

Izvorni znanstveni rad
UDK: 811.163.42'255:27.234:
003.349.1:003.349

MOGU LI NAM (I KAKO) ONIMI POMOĆI U TEKSTOLOŠKOJ RAŠČLAMBI PROTESTANTSKOGA *NOVOG TESTAMENTA*

Vuk-Tadija Barbarić

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
vtbarbar@ihjj.hr

U radu će se tekstološki analizirati reprezentativni uzorak onima zabilježenih u *Novome testamentu* Antona Dalmatina i Stipana Konzula, i to u glagoljčnome prvom dijelu iz 1562. Posebna pozornost bit će usmjerena na odnose tih onima s ekvivalentnim onimima iz *Bernardinova lektionara*, Luthe-rova prijevoda (1545.), Trubarova prijevoda (1557.) te iz relevantnih latinskih izvora. Donekle su poznati razmjeri Dalmatinova i Konzulova oslanjanja na tekst *Bernardinova lektionara*, kao i razmjeri oslanjanja na inojezične izvore, stoga će se predloženom analizom dosadašnje spoznaje učvrstiti i produbiti. Posebno su važna pitanja mogu li se njome utvrditi tekstološki relevantne razlike između teksta *Novoga testamenta* koji potencijalno ima podlogu u *Bernardinovu lektionaru* i ostaloga teksta, te može li se konkretnim podacima dobivenima iz ograničenoga i precizno određenog skupa elemenata argumentirati koliko su pojedini inojezični izvori utjecali na tekst *Novoga testamenta*, ali i na Trubarov prijevod.

Ključne riječi: hrvatski protestanti, *Novi testament*, tekstologija, Anton Dalmatin, Stipan Konzul, Martin Luther, Erazmo Roterdamski (Desiderius Erasmus), Primož Trubar

0. Uvod

U radu će se analizirati u kakvome je tekstološkom odnosu glagoljčni *Novi testament* hrvatskih protestanata Antona Dalmatina i Stipana Konzula prema tekstovima koje smo na temelju dosadašnje literature prepoznali kao relevantne. Navedeno će se ostvariti na građi koju sačinjavaju onimi ekscerpirani iz svih tih tekstova, pri čemu je uzor monografija Barbarić 2017.¹ Na početku svakako treba naglasiti

¹ Barbarić je u vezi s genezom najstarijih hrvatskih lektionara uputio na važnost proučavanja talijanskih biblijskih tekstova, a upravo je usporedba imena u „mnoštvu varijanata u četirima skupinama

da ovdje nije riječ o onomastičkome istraživanju jer su onimi u ovome radu samo građa s pomoću koje će se doći do tekstoloških spoznaja. Razmjeri Dalmatinova i Konzulova oslanjanja na druge tekstove, među kojima su i inojezični, donekle su poznati (usp. npr. Polović 1908, Čupković 2013, Barbarić i Eterović 2020)², a cilj je ovoga rada učvršćivanje i produbljivanje tih spoznaja te naposljetku argumentiran odgovor na pitanja postavljena naslovom.

1. Korpus i metodologija

Korpus tekstova koji će se uspoređivati s uzorkom protestantskoga *Novoga testamenta* sačinjavaju *Bernardinov lekcionar* (tj. njegovo drugo izdanje – *Zborovčićev lekcionar* iz 1543. godine), slovenski prijevod Primoža Trubara iz 1557., latinski prijevodi Martina Luthera (1545.) i Erazma Roterdamskog (1519.) te *Vulgata Clementina*,³ pri čemu će ona služiti kao neutralni arbitar s obzirom na to da je riječ o tekstu mlađega postanja (kraj 16. stoljeća) nego što je bio uraški tiskarski pothvat hrvatskih protestanata.⁴

S obzirom na to da nam je način na koji su se protestanti oslanjali na tekst *Bernardinova lekcionara* relativno dobro poznat (usp. Barbarić i Eterović 2020), odabran je uzorak teksta iz *Novoga testamenta* koji u manjoj mjeri sadržava biblijske tekstove koji se mogu naći u *Bernardinovu lekcionaru*, ali ipak dovoljno da se i na temelju takvoga teksta mogu donijeti relevantni zaključci. Pokazalo se da Evanđelje po Marku iz prvoga dijela *Novoga testamenta* (1562.) najbolje udovoljava tom zahtjevu jer se s *Bernardinovim lekcionarom* preklapaju samo sljedeća čitanja:⁵ Mk 6,

tekstnih svjedoka: crkvenoslavenskim, talijanskim, latinskim i hrvatskim“ pomogla da se utvrde „tekstne relacije što brže i što učinkovitije“ (Barbarić 2017: 224).

² U Barbarić i Eterović (2020) nalazi se pregled literature, u kojem se među ostalim može vidjeti i što su sami protestanti govorili o tome u predgovorima svojim izdanjima. Anton Dalmatin i Stipan Konzul zaslужni su za prvi hrvatski cjeloviti prijevod Novoga zavjeta, koji je objavljen glagoljicom i ćirilicom 1562./1563. u Urachu u velikom broju primjeraka. Hrvatska protestantska tiskara u Urachu djelovala je od 1561. do 1565., a pod pokroviteljstvom Ivana Ungnada do njegove smrti krajem 1564.

³ Vidi popis izvora za kratice koje će se upotrebljavati dalje u tekstu.

⁴ Unatoč navedenom, može se sa sigurnošću reći da su i prije objave *Vulgata Clementina* cirkulirali veoma slični tekstovi, tako da uočene razlike i sličnosti s tim tekstom itekako imaju svoju težinu.

⁵ Nije nam poznato zašto je Markovo evanđelje slabije zastupljeno od ostalih evanđelja, ali to je pitanje koje izlazi iz okvira naše struke. Ni činjenica da je riječ o najkraćem evanđelju nije dovoljna da to objasni.

17–29, 47–56; 7,31–37; 8,1–9; 9,16–28; 14,1–15,46; 16,1–7, 14–20. Svjesni smo da bi ravnomjerno uzorkovanje teksta iz obaju dijelova *Novoga testamenta* možda dalo ponešto drukčiji uvid u problematiku, ali ovdje preuzimamo taj rizik i ostavljamo mogućnost takva pristupa za neko buduće istraživanje.⁶ U svakome će slučaju rezultati istraživanja biti potpuno reprezentativni samo za Evanđelje po Marku, ali malo je vjerojatno da neće u velikoj mjeri vrijediti i za ostatak *Novoga testamenta*.

Iz tekstova koji sačinjavaju korpus ekscerpirani su svi onimi – antroponimi i toponimi te pridjevi/nazivi u vezi s njima – i oni predstavljaju građu podvrgnutu analizi. Gdje god i u kojem je god tekstu utvrđeno da postoji antroponim, toponim ili kakav pridjev/naziv u vezi s njima, formirana je referentna točka, tj. biblijsko poglavlje i redak, koji su zatim uspoređivani u svim analiziranim tekstovima. Nakon ekscerpiranja građe pokazalo se da postoji 458 takvih referentnih točaka. Posebna je pozornost posvećena objašnjavanju uočenih razlika, iako treba uzeti u obzir da veliku važnost imaju i jednakost i usporedivost onima u različitim izvorima. Upozoravamo na posebno značenje termina *nemati (ekvivalent)*: dalje ćemo ga u tekstu koristiti za sve one slučajeve u kojima se određeni onim doista nema s čim usporediti u drugome tekstu, ali i za slučajeve kada postoji neki ekvivalent koji nije izražen onimom (npr. na temelju zamjenice ili nekih drugih gramatičkih elemenata prepoznaje se o komu ili čemu je riječ).

2. Analiza

Za ukupno 458 referentnih točaka upotrijebili smo sljedeće 84 oznake:⁷ Abraham, Aleksandar, Alfej, Andrija (4), Baraba (3), Bartimej, Bartolomej, Beelzebul,

⁶ U literaturi se ozbiljno uzimaju u obzir razlike između obaju dijelova glagoljičkoga izdanja, pa čak i sintaktičke razlike, koje su relativno malobrojne: „Kao prioritet budućih istraživanja ... nameće se pomno sravnjivanje obaju dijelova glagoljičkoga izdanja s pretpostavljenim predlošcima kako bi se sa sigurnošću mogle isključiti one razlike koje su uvjetovane predloškom od onih koje to nisu.“ (Eterović 2018: 95)

⁷ U funkciji oznaka upotrijebili smo suvremena hrvatska imena i nazive. Donose se abecedno, a u zagradama se navodi frekvencija ako je veća od 1, tj. koliko je puta odnosna oznaka upotrijebljena za označavanje referentne točke. U pojedinim slučajevima u formiranju oznake nije se razbijala uobičajena imenska formula ako se ona tako javlja u tekstovima (npr. Isus i Isus iz Nazareta te Josip i Josip iz Arimateje mogli su se voditi samo pod oznakama Isus i Josip, ali onda bi se Nazaret i Arimateja morali voditi pod vlastitim oznakama; Bog i kraljevstvo Božje također su se mogli voditi pod istom oznakom). Drugim riječima, oznake su u određenoj mjeri proizvoljne te samo služe za lakšu organizaciju podataka. Iznimno smo odlučili kroz tekstove pratiti i referiranje na Isusa kao Učitelja, a s druge

Betanija (4), Betfaga, Betsaida (2), Boanerges, Bog (43), Bog (kraljevstvo Božje) (14), Cezareja, dalmanutski, Danijel, David (7), Dekapol (2), Ebjatar, Filip (3), Galileja (11), Galileja (more) 2, Genezarećani, Genezaret, gerazenski, Getsemani, Golgota, Gomora, Grkinja, Herod (8), Herodijada (3), herodovci (2), Idumeja, Ilija (9), Isus (115), Isus iz Nazareta (6), Ivan (22), Ivan Krstitelj (4), Izaija (2), Izak, Izrael (2), Jair, Jakov (14), Jerihon (2), Jeruzalem (10), Jeruzalemcima, Jordan (4), Josip (4), Josip iz Arimateje, Juda (4), Juda Iškariotski (2), Judea (4), Kafarnaum (3), Krist (8), Legija (2), Levi Alfejev, Lubanjsko mjesto, Marija, Marija (majka Jakova mlađega) (2), Marija Josipova, Marija Magdalena (4), Maslinska gora (3), Matej, Mojsije (8), Petar (20), Pilat (11), Ruf, Saloma (2), Sidon (3), Sirofeničanka, Sodoma, Sotona (5), Šimun (7), Šimun Cirenac, Šimun Gubavac, Šimun Kanaanac, Tadej, Timej, Tir (3), Toma, Učitelj ('Isus') (16), Zebedej (4), židov (6). Očekivano, svega nekoliko imena pojavljuje se deset i više puta (Isus, Bog i kraljevstvo Božje, Galileja, Ivan, Petar, Jakov, Pilat).

Za 50-ak je oznaka u inicijalnoj analizi utvrđeno da sadržavaju referentne točke koje imaju potencijalno zanimljive razlike. Ipak, najvećim se dijelom pokazalo da u tekstološkom smislu relevantnih razlika odnosno podudarnosti među tekstovima ima nešto manje nego što to govori navedena brojka. Mnoge su razlike trivijalne, odnosno nemaju nikakvu dokaznu moć, osim ponekih kojima bi veća količina pronađenih istovrsnih primjera mogla podignuti dokaznu vrijednost. Naša je procjena da 94 referentne točke zavređuju posebnu pozornost te ćemo se u analizi uglavnom zadržati na njima.⁸ Radi lakšega snalaženja u građi, te su referentne točke dalje razvrstane u deset tipova različitih odnosa među tekstovima.⁹

smo strane imenicu Bog uzeli u obzir kao Božje ime, ali nismo uspostavili referentne točke za Duha Svetoga, Sina Božjega ili Gospodina. Pritom treba reći da se razgraničenje nije provodilo, primjerice, prema tomu na koju se osobu ime odnosi. Juda i Juda Iškariotski odnose se na istu osobu, a razgraničenje se provodi prema tomu pojavljuje li se ime u tekstovima na točno određenoj referentnoj točki samostalno ili u imenskoj formuli.

⁸ Sve brojke koje navodimo podložne su različitim mišljenjima i interpretacijama, no smatramo da je malo vjerojatno da bi tko raščlanio građu znatno drukčije od nas, a još manje vjerojatno da bi došao do znatno drukčijih zaključaka. Unatoč tomu, u duhu sve češćih suvremenih inicijativa za dijeljenjem istraživačkih podataka, autor će sve podatke na osnovi kojih je provedeno istraživanje objaviti na svojim profilima na akademskim mrežama (academia.edu, researchgate.net).

⁹ Podjela na deset tipova uvjetna je, a odraz je našega nastojanja da ta brojka bude što manja kako bi u mnoštvu podataka do izražaja došla najvažnija zapažanja.

2.1. Tip 1: B (i MR) protiv L, V, T, NT, E (i MR)

Na najmanje 20 referentnih točaka B se jasno razlikuje od svih ostalih tekstova (L, V, T, NT, E, MR). Tipični primjeri bili bi Mk 6,54, gdje se spominju stanovnici Genezareta protivno svim drugim tekstovima (*I kako izlizoše iz plavi, tudje Genezaraćane poznaše Isusa* (B: 18rv)¹⁰, usp. *Cumque egressi essent de navi, continuo cognoverunt eum* (V)), te Mk 14,36, gdje se zaziva Bog suprotno ostalim tekstovima, u kojima se zaziva Abba (*I reče: Bože Otče! Vsaka su uzmožna tebi. Mimonesi ovu čašu od mene!* (B: 52r), usp. *Et dixit: Abba pater, omnia tibi possibilia sunt: transfer calicem hunc a me* (V)). Pet referentnih točaka pokazuje neslaganje svih tekstova s B i MR. U svih je pet slučajeva riječ o pojavljivanju Isusova imena u B i MR na mjestima gdje ih u ostalim tekstovima nema (npr. Mk 9,16).

2.2. Tip 2: V protiv L, T, NT, E

U dijelu koji nije usporediv s B na najmanje 19 referentnih točaka V se razlikuje od ostalih tekstova (L, T, NT, E). Tipičan primjer bio bi Mk 11,1, gdje se u V ne spominje Betfaga protivno svim drugim tekstovima (*Et cum appropinquarent Jerosolymæ et Bethania ad montem Olivarum* (V), usp. *Et cum appropinquant Hierosolymis ad Bethphage & Bethania(m) iuxta monte(m) oliuaru(m)* (E)).

2.3. Tip 3: L, T protiv V, NT, E (i MR) s različitim odnosom prema B

U dijelu koji nije usporediv s B na najmanje sedam referentnih točaka slažu se tekstovi V, NT i E suprotno tekstovima L i T. Dalje navodimo tipične primjere. U Mk 1,5 V, NT i E imaju redom *Jerosolymita / Jerusolimci / Hierosolymita* (usp. *Et egrediebatur ad eum omnis Judææ regio, et Jerosolymita universi* (V)), dok L i T redom imaju *vnd die von Jerusalem / ty iz Ieruzalema*. U Mk 3,6 V, NT i E imaju redom *Herodianis / erodiani / Herodianis* (usp. *Exeuntes autem pharisæi, statim cum Herodianis consilium faciebant adversus eum* (V)), dok L i T redom imaju *Herodis diener / Erodežovimi hlapci*. U Mk 10,46 dvije referentne točke pojavljuju se različitim redosljedom. U V, NT i E redosljed je sljedeći: *filius Timæi Bartimeus cæcus / Sin Timeov, Bartimeis slip / fili(us) Timæi Bartimeus cæcus*, dok L i T redom imaju

¹⁰ Za citate iz izvora B i MR donosimo točnu oznaku broja stranica jer je riječ o izvorima (lekcionaru i misalu) u kojima nije jednostavno pretraživati prema biblijskim oznakama. Tekst iz izvora B donosimo u transkripciji zbog složene grafije koja bi nepotrebno zbunjivala, dok se tekst iz svih ostalih izvora preuzima u obliku u kojemu se u njima nalazi. Title iz izvora E razrješavaju se u obliku zagradama.

ein blinder Bartimeus Timei son / Bartimeus, Timeiov syn, en sleipec. U dijelu koji je usporediv s B mogu se naći još četiri referentne točke koje upućuju na povezanost V, NT i E s jedne strane te L i T s druge. Pri tomu se B nekada bolje slaže s jednom ili drugom skupinom ili se može smatrati da ima neovisno rješenje. Zanimljiv je primjer u Mk 7,31, gdje V, NT, E i MR imaju redom *fines Decapoleos / stran Dekapoli [deset gradov]*¹¹ / *fines decapolis / fines decapoleos*, dok L, T i B redom imaju *grentze der zeben Stedte / kraiev tih Desset meist / kotare Desetih gradov*. U Mk 14,44 pak V, NT, E i MR imaju redom *traditor / on, koi ga izdavaše / is qui prodebat eum / traditor*, dok L i T redom imaju *Verrheter / fratar*, pri čemu je u T očito leksičko naslanjanje na L, a B ima *Juda*, što bi se samo doslovno gledano moglo smatrati neovisnim rješenjem.

2.4. Tip 4: L, V, T, E protiv NT, B s različitim odnosom prema MR

U dijelu koji je usporediv s B pet referentnih točaka pokazuje slaganje tekstova L, V, T, E i MR nasuprot NT i B, a vrlo su srodne dvije točke koje pokazuju slaganje L, V, T, E nasuprot NT, B i E. Najjednostavniji je primjer Mk 15,1, gdje NT i B imaju *Ponciju Pilatu* nasuprot ostalim tekstovima, koji ispuštaju prvu sastavnicu (Poncije). U Mk 16,1 može se reći da su svi ekvivalenti V *Maria Jacobi* u svim tekstovima ravnopravni, ali ipak uporaba pridjeva u NT i B *Marija Jakovlja* razlikuje ta dva teksta od ostalih, koji imaju imenicu u genitivu. Također i pojava imena Isus u Mk 6,47 u NT, B i MR (usp. *Cum sero esset factum. erat navis in medio mari. et iesus solus in terra* (MR: 55)) suprotno ostalim tekstovima, koji nemaju to ime (usp. *Et cum sero esset, erat navis in medio mari et ipse solus in terra* (V)), čini referentnu točku koja jasno pokazuje utjecaj B na NT.

2.5. Tip 5: NT, E protiv T, L s različitim odnosom prema ostalim tekstovima

Tri referentne točke pokazuju slaganje NT i E suprotno ostalim tekstovima (u jednom slučaju riječ je o tekstu koji je usporediv s B). U Mk 3,9 i Mk 11,19 spominje se Isusovo ime u NT i E za razliku od ostalih izvora. U Mk 15,43 NT i E imaju redom *Pride Osip od Mesta Arimatêa / Ioseph ortus ex ciuitate Arimathea*, dok L, V, T, B i MR redom imaju *Joseph von Arimathia / Joseph ab Arimathea / Jožef od Arimatea / Osib iz Abarimatije / yoseph ab arimathia*. Još tri referentne točke mogu

¹¹ Unatoč izboru hrvatskih protestanata da prikažu obje mogućnosti, u ovome je slučaju ipak očito čemu su dali prednost. U Mk 15,22 nalazimo sličan primjer kada odabirom *Kalvarije misto* NT odstaje od B *misto karvno* te pristaje uz latinsko *Calvariae locus* (V, E, MR), ali ipak eksplicira (NT) *to je misto ot glav, mrtvačkih*, što je u duhu L i T, koji redom imaju samo *Scheddelstet / Meistu tih meritwih glav* (što je pak i u duhu B, samo što je prijevod drukčiji).

se pridodati ovom tipu, od kojih ćemo iznijeti dvije koje nisu usporedive s B. U Mk 15,47 E i T imaju redom *Maria Joses* / *Maria Iozesova*, dok E i NT redom imaju *Maria Iofe* / *Maria Jose* (V ima neovisno *Maria Joseph*). Ta se usporedba može učiniti nedovoljno uvjerljivom, ali da je utjecaj L na T u ovom smislu itekako realan, vidi se iz činjenice da T piše *Iožef* ondje gdje L ima *Joseph*, a *Iozes* se umjesto *Iožef* može pojaviti samo ondje gdje i L ima *Joses*. U Mk 6,3 E ima *Iožefov* ondje gdje L ima *Joses* (a V *Joseph*), što je jedini slučaj koji odstupa od prethodno rečenoga, ali važno je da NT ima *Joze* gdje E ima *Iofe*, što je samo jedan od primjera koji se uklapaju u shemu da NT ima *Jose* (*Josa*/*Joze*) ondje gdje E ima *Iofe*, a *Osib* ondje gdje E ima *Iofeph*. Budući da B ima ime *Osib*, NT zapravo ide nekad protiv B, a uvijek u korist E na mjestima gdje se spominje to ime.

2.6. Tip 6: L protiv V, T s različitim odnosom prema ostalim tekstovima

Tri referentne točke pokazuju neslaganje ostalih tekstova s L. Primjerice, u Mk 1,5 L ima *Jordan* (usp. *vnd liessen sich alle von jm teuffen im Jordan* (L)) suprotno tekstovima V, T, NT i E, koji redom imaju *Jordanis flumine* / *Iordanski reki* / *riki Iordanskoi* / *Iordane flumine*. Uz te tri postoji još jedna zanimljiva referentna točka koja nije usporediva s B – u Mk 7,26 L, NT i E imaju redom *Griechisch* / *grkinja* / *Græca*, dok V i T redom imaju *gentilis* / *aydina* (u značenju ‘pogana’, usp. *Erat enim mulier gentilis, Syrophœnissa genere* (V)). U jednoj se pak referentnoj točki L i E slažu protiv T i NT te svih ostalih tekstova – u Mk 14,61 L i E nemaju ekvivalenta za Božje ime koje se nalazi u ostalim tekstovima, nego samo redom *Hochgelobten* / *b(e)n(e)dicti*, dok ostali tekstovi svi imaju prijevod po modelu *Dei benedicti* (V). To se za NT (*Boga blagoslovljenoga*) lako tumači kao utjecaj iz B (*Boga blagoslovljenoga*), što je moguće reći i za T (*hvaleniga Boga*), ali ne sa sigurnošću jer postoji mnoštvo latinskih tekstova s varijantom *Dei benedicti* na tom mjestu.

2.7. Tip 7: L, V protiv T, NT, E

Četiri referentne točke koje nisu usporedive s B pokazuju slaganje tekstova T, NT i E protivno L i V. Ti su primjeri važni za razumijevanje jedne druge referentne točke, koja naizgled pokazuje slaganje L i NT nasuprot V, T i E. Riječ je o Mk 5,9, gdje se zloduh Legija u T naziva *Legio*, što odgovara V i E, a u NT *Legion*, što odgovara L. Međutim, od samoga oblika imena važnije je ono što nalazimo na referentnoj točki Mk 5,15, gdje se vidi da *qui habuerat legione(m)* iz E upravlja i s T (*kir ie to legiono tih hudičev imel*) i s NT (*koi imiaše Legiona*). To znatno odudara od *vnd sahen den so von den Teuffeln besessen war* (L) i *et vident illum qui a demonio vexabatur* (V).

Još jedan primjer vrijedan spomena našli smo u Mk 6,14, gdje L i V imaju redom *Johannes der Teuffer / Joannes Baptista*, a T, NT i E *Ioannes, kir ie kersčoval / Ivan oni, koi Kršćiaše / Ioannes ille, qui baptizabat*.

2.8. Tip 8: V, NT (i B, MR) protiv L, T, E

Četiri referentne točke koje su usporedive s B te tri koje nisu usporedive s njime upućuju na povezanost L, T i E nasuprot V i NT (te B i MR ondje gdje se može uspostaviti taj odnos). Ipak, čak u šest slučajeva može se tvrditi da je neslaganje NT i E posljedica utjecaja B na NT, a i u sedmome se slučaju može tvrditi da se NT iznimno oslonio na neki latinski tekst sličan V umjesto na E.¹² Tako je NT u Mk 1,21 i 9,32 odabrao lik *Kafarnaum*, što odgovara B¹³ iako se u njemu ne može naći odgovarajući tekst. To je različito od L, T i E, koji imaju *Capernaum*. Lik *Kaper-naum* doista se jednom javlja u NT, i to u Mk 2,1, što odgovara izvorima L, T i E. I drugdje u *Novome testamentu* može se pronaći taj lik, ali češće dolaze likovi *Kafarnaum / Kafarnau*. Ne zauzevši čvrst stav u vezi s tim toponimom, Dalmatin i Konzul vjerojatno su povremeno popuštali pod pritiskom L, T i E.

2.9. Tip 9: V (E, B, MR) protiv L, T, NT

Četiri referentne točke upućuju na povezanost tekstova V, B i MR suprotno svim ostalima. Dobar je primjer Mk 14,43, gdje V, B i MR redom imaju *Judas Iscariotes / Juda Škariot / iudas scarioth*, dok L, T, NT i E imaju redom *Judas / Iudež / Juda / Iudas*. Za takve slučajeve može se reći samo da B nije utjecao na NT. Zbog tog neodređenog zaključka na ovome ćemo mjestu upozoriti na još dvije referentne točke za koje se može reći samo to da upućuju na povezanost svih promatranih latinskih tekstova. Tako npr. u Mk 16,6 V, E i MR imaju redom *Jesum queritis Nazarenum / Iesum quaritis Nazarenum / yesum queritis nazarenum*, dok L, T, NT i B redom imaju *Jr suchet Jhesum von Nazareth / iščete Jezusa Nazarenussa / ISUSA Nazaranina ... iščete / Isusa Nazaranina ... iščete* (pri čemu je uz navedeno opet izvjesno i oslanjanje NT na B te T na L). Točka u Mk 13,22 upućuje i na nešto više od toga – V i E imaju redom *pseudochristi / pseudochristi*, dok L, T i NT redom imaju *falsche Christi / fals kristusi / krivi Kristusi*, pri čemu je očit njemački utjecaj u leksičkome izboru u T, a za NT nema osnove da se isključi bilo koji od mogućih utjecaja.

¹² Ta se točka nalazi u Mk 2,14 – L, T i E imaju Isusovo ime, a V i NT nemaju ekvivalent.

¹³ Da budemo posve precizni, u B se nalazi lik *Kafarnau* u kojem nema title nad *u*, a ona bi pretpostavljala čitanje *Kafarnau(m)*.

2.10. Tip 10: T protiv ostalih

Dvije zanimljive referentne točke pokazuju određenu samostalnost teksta T u odnosu na ostale, no za jedan se slučaj lako može pokazati da je riječ o prividu. U oba slučaja ime Boga pojavljuje se u T, a u ostalim izvorima nema ekvivalenta, barem ne samostalnoga. U Mk 14,64 T ima *Božye šentovane* gdje V, NT, E, B i MR redom imaju *blasphemiam / psost / blasphemiam / psovanje / blasphemiam*. Budući da je u L zabilježeno *Gotteslesterung*, jasno je da je u T prijevod po njemačkome modelu. U Mk 12,38 u ostalim tekstovima uopće nema ekvivalenta Trubarovu *Bug* (usp. *Pomagaï vo[m] Bug* (T)). Mk 12,38 pri početku ima upozorenje *Cavete a scribis* (V), pa je moguće da se T na neki način nadovezao na latinski *cavete* tim dodatkom.

2.11. Ostala zapažanja

Čak se i praćenje riječi Učitelj ('Isus') pokazalo zanimljivim. Naime, jasno se vidi barem to da je i u T i u NT provedena nakana da se uvijek piše *Moister / Meštar* bez obzira na to što se nalazi u L, E i V, u kojima ima više mogućnosti: *Meister / Rabboni / Rabbi / Magister / Praeceptor*. Moguće je da je u NT to učinjeno baš po uzoru na T, no ujedno se i ovdje vidi da se T priklonio njemačkomu *Meister*, dok je u NT provedeno *Meštar* prema B, i to u cijelome tekstu, dakle i u onim dijelovima koji se nisu mogli preuzeti iz B. Uređivačke tendencije očite su i u vezi s Jeruzalemom. Jasna je odluka da se u T provodi lik *Jeruzalem* prema *Jerusalem* iz L, ali moguće i prema B¹⁴, dok se u NT provodi lik *Jerusolim*, koji je djelomično u skladu s B, ali mnogo sličniji rješenjima koje pronalazimo u latinskim tekstovima V, E i MR (*Jerosolyma / Hierofolyma / yerosolima*) te, ovdje moramo dodati, hrvatskokrkvenoslavenskim tekstovima. U izboru likova imena (npr. *Erodež, Erodiada, Elias, Jezus*¹⁵, *Ioannes, Iacob, Simon*) T se mnogo više slaže s latinskim tekstovima, što se u mnogo slučajeva poklapa i s L, a NT se okreće narodnim imenima iz B (*Irud, Irudica, Ilija, ISUS, Ivan, Jakov, Šimun*).

¹⁴ Najzastupljenija slovná kombinacija za Jeruzalem u B jest upravo *yeruzalem*, druga je *yerufalem*, a treća *yeruzolym/yeruzolim* (Barbarić 2017: 213).

¹⁵ Usp. *Jhesus* u L.

3. Rasprava

Na osnovi gore provedene analize najteže je zaključivati o tekstološkim vezama Trubarova prijevoda i prijevoda hrvatskih protestanata. Ako bismo krenuli tim putem, bilo bi to previše spekulativno. Iako je istražen uzorak teksta velik, čini se da bi trebao biti još veći da bi se mogao donijeti neki konkretniji zaključak, ili pak treba pokušati drukčije usmjeriti istraživanje.

S druge strane, u dijelovima koji nisu mogli doći iz *Bernardinova lektionara* posve su jasni Lutherovi i Erazmovi utjecaji, pri čemu se za hrvatske protestante može pokazati da se analizirani uzorak savršeno s Erazmovim prijevodom, dok je kod Trubarova očita privrženost njemačkome uzoru.

Oni pak dijelovi koji su dolazili iz *Bernardinova lektionara* možda su najzanimljiviji. Koliko god se u drugim dijelovima činilo da je *Novi testament* dobro savršen s Erazmovim prijevodom, u dijelovima koji dolaze iz *Lektionara* (pa i zbog nove perspektive koja se dobiva uzimanjem u obzir drugoga teksta) uočava se da taj posao nije dosljedno proveden. Može se reći da bi se hrvatski protestanti tu znali opustiti jer tekst *Bernardinova lektionara* koji nije posve usklađen s Erazmovim probija u njihov prijevod na više mjesta.¹⁶

Tip odnosa koji smo označili u analizi kao tip 1 pokazuje mjesta koja nisu, uvjetno govoreći, promakla pozornosti hrvatskih protestanata te su savršena s latinskim uzorima na račun *Bernardinova lektionara*. Tip 2 pokazuje samostalnost *Vulgata Clementina* u odnosu na ostale tekstove, što potvrđuje ispravnost odluke odabira jednoga neutralnog teksta za kontrolu rezultata.¹⁷ Drugim riječima, to dodatno potvrđuje da su ostali promatrani tekstovi u tijesnoj vezi. Tip 3 upućuje s jedne strane na povezanost Lutherova i Trubarova prijevoda, a s druge na povezanost Erazmova prijevoda s *Novim testamentom*. Tip 4 pokazuje ona mjesta na kojima je u *Novome testamentu* prevladao utjecaj *Bernardinova lektionara*. Tip 5 veoma je sličan tipu 3 te je dodatna potvrda da se Trubar više oslanjao na njemački uzor, a hrvatski protestanti više na latinski, tj. na Erazma. Tip 6 pokazuje da se Trubar mogao povremeno osloboditi Lutherova utjecaja, ali opet uglavnom u okvirima koje su zadavali latinski tekstovi, a na slične zaključke upućuje i tip 7, kod kojega je pak jasno da upravo Erazmov tekst preuzima glavnu ulogu. Tip 8 još je jedan tip koji pokazuje utjecaje

¹⁶ U Barbarić i Eterović 2020 naveden je primjer koji pokazuje ispuštanje cijelih biblijskih redaka (Lk 2,21 i Lk 2,41) – po svemu sudeći zato što se ti retci nisu mogli naći u *Bernardinovu lektionaru*.

¹⁷ Neutralan je i latinski izvor MR, ali on se može uzimati u obzir samo ako je to moguće za B. No njegova se neutralnost ipak može osporavati time da je u nastanku B svoj udio morao imati i neki od latinskih misala, dakle tekst koji bi morao biti veoma srodan MR.

Bernardinova lekcionara na *Novi testament* (dakle sličan tipu 4). U tip 9 uključene su one referentne točke kojima se ne može čvrsto argumentirati ništa u vezi s utjecajima na *Novi testament* – one pokazuju ili to da *Bernardinov lekcionar* nije na njima utjecao na *Novi testament* (što je slično tipu 1), ili pak pokazuju međusobno istovrsna rješenja u latinskim tekstovima koja se nisu doslovno preslikala u ostale tekstove. Tip 10 obuhvaća dva u osnovi nevažna primjera samostalnosti Trubarova prijevoda. I u tipu 9 i u tipu 10 mogu se dubljom analizom pronaći primjeri iz kojih se vidi barem to da se Trubar oslanja na Luthera. Ono što je vrlo znakovito jest da nema tipova odnosa koji bi jednoznačno upućivali na povezanost Trubarova prijevoda te Dalmatinova i Konzulova prijevoda.¹⁸ Tipovi 3, 5, pa donekle i 7, ključni su za definitivan zaključak da je hrvatskim protestantima više značio Erazmov nego Lutherov prijevod – barem koliko se može zaključiti analizom provedenom na onimima.

4. Zaključak

Smatramo da nije potrebno dalje obrazlagati da se na pitanje postavljeno naslovom može i mora odgovoriti potvrdno te da je jasno i na koji nam način predstavljena analiza može biti tekstološki relevantna. U mnogome je ovaj rad pokazao ono što smo već znali o predlošcima kojima su se hrvatski protestanti služili u svojem radu na *Novome testamentu*. Obrazac koji je prepoznat u Čupković 2013, da je „veza s knjiškosti očuvana naizmjenično (ponekad je utjecaj latinskoga predloška očitiji kod Trubara, a ponekad kod hrvatskih reformatora, i obratno; ponekad je utjecaj Lutherova predloška očitiji kod Trubara, a ponekad kod hrvatskih reformatora)“ (Čupković 2013: 143), ovjeren je velikim dijelom i našim istraživanjem. Međutim, izostanak referentnih točaka analiziranih ovim radom koje bi uvjerljivo govorile isključivo u korist Lutherova utjecaja na *Novi testament* hrvatskih protestanata ipak donosi ponešto neočekivanu spoznaju. Treba priznati da ni one točke koje govore isključivo u korist Erazmova prijevoda nisu mnogobrojne, a nerijetko ih se može problematizirati, pa naše rezultate treba uzimati s oprezom, ali svakako mogu biti poticajni za buduće usmjeravanje veće pozornosti toj strani analiziranoga prijevoda. Posve je izvjesno da će se uočena „naizmjeničnost“ utjecaja u budućim istraživanjima moći detaljnije opisati i obrazložiti.

¹⁸ Ne možemo pak prešutjeti da veoma jasnih utjecaja Trubarova prijevoda na *Novi testament* ima. Zapazili smo ih na mnogim mjestima, osobito na mjestima koja nisu usporediva s tekstom *Bernardinova lekcionara*, ali to se ne očituje u ovdje provedenoj analizi.

IZVORI

- B = *Stumacenia od svetih pistuo y Evangelgi*. 1543. [= *Zborovčičev lektionar*] In Vinegia. Primjeri transkribirani iz primjeraka pod signaturom RIIC-8°-77a i b u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.
- E = Erasmus, D. 1519. *Novium Testamentum omne, multo quàm antehac diligentius ab Erasmo Roterodamo recognitu...* Basileae: Ioannes Frobenius. URL: <https://archive.org/details/novumtestamentum00eras> (1. rujna 2019.).
- L = tekst Biblije Martina Luthera iz 1545. javno dostupan (*public domain*) pod oznakom L45 na www.biblija.net
- MR = *Missale Romanum, Mediolani, 1474*. 1899. Vol. 1. Ur. Robert Lippe. London. [Pretisak: *Mediolani, 1474*.]. URL: <http://archive.org/details/missaleromanumme01cath> (1. rujna 2019.).
- NT = Dalmatin, Anton i Stipan Konzul. 1562. *Novi Testament: I. dio. (Latinički prijepis glagoljskog izvornika)*. 2013. Ur. Dragutin Matak. Zagreb: Adventističko teološko visoko sveučilište Maruševec, Filozofski fakultet u Zagrebu i Školska knjiga.)
- T = Vinkler, J. (ur.). 2017. *Primož Trubar; Ta evangeli svetiga Matevža 1555; Ta prvi delitiga Noviga testamenta 1557*. Ljubljana: Pedagoški inštitut. URL: <https://www.pei.si/ISBN/978-961-270-269-4.pdf> (1. rujna 2019.).
- V = *Biblia Sacra juxta Vulgatam Clementinam*. 2005. Editio electronica, Plurimus consulis editionibus diligenter praeparata a Michaelae Tvveddale, Londini. [Elektroničko izdanje u okviru računalnoga programa Logos Bible Software; usp. isti tekst javno dostupan (*public domain*) pod oznakom VLC na www.biblija.net (1. rujna 2019.)]

LITERATURA

- Barbarić, Vuk-Tadija. 2017. *Nastajanje i jezično oblikovanje hrvatskih lektionara*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Barbarić, Vuk-Tadija i Ivana Eterović. 2020. O utjecaju lektionara na hrvatski protestantski prijevod Novoga zavjeta. *Bibliana – Hrvatski prijevodi Biblije*. Ur. Taras Barščevski, Zrinka Jelaska i Nada Babić. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo i Katolički bogoslovni fakultet: 177–196.
- Čupković, Gordana. 2013. Prilog proučavanju inojezičnih izvora hrvatskoga reformacijskoga prijevoda Novoga testamenta. *Croatica et Slavica Iadertina IX/1*: 137–144.
- Eterović, Ivana. 2018. Sintaktičke razlike između glagoljičkoga i ćirilčkog izdanja hrvatskoga protestantskog prijevoda Novoga testamenta. *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu* 68: 73–98.
- Polovič, Ivan. 1908. Evangelij sv. Matevža v protestantskem glagolskem „Prvem delu Novoga Testamenta“ iz l. 1562. *Trubarjev zbornik X*. Ur. Fran Ilešič. Ljubljana: Matica slovenska: 56–73.

Summary

CAN NAMES HELP (AND HOW) IN THE TEXTUAL ANALYSIS OF THE CROATIAN PROTESTANT *NOVI TESTAMENT*

This paper examines textual relations between several different translations of the *New Testament* contained in: *Missale Romanum* (Latin, 1474), translation by Erasmus (Latin, 1519), *Bernardin's Lectionary* (Croatian, 1543), M. Luther (German, 1545), P. Trubar (Slovenian, 1557), A. Dalmatin and S. Konzul (Croatian, 1562), and *Vulgata Clementina* (Latin, 1592). The translation by A. Dalmatin and S. Konzul (*Novi testament*) is central in our analysis as we try to distinguish possible influences from the listed texts. This is done through the analysis of names (anthroponyms and toponyms), which are compared in the Gospel of Mark throughout all the cited translations. The total of 458 reference points were analysed and later subdivided into 10 types of relations between texts. The most important finding is that the relation between the Croatian protestant *Novi testament* and the translation by Erasmus is far more obvious than its relation to Luther. The conclusion is that future research will have to pay more attention to Erasmus' influence on Croatian protestants.

Key words: Croatian Protestants, *Novi testament* / *New Testament*, textology/ textual criticism, Anton Dalmatin, Stipan Konzul, Martin Luther, Erasmus of Rotterdam (Desiderius Erasmus), Primož Trubar

Članak preuzet iz zbornika radova JEZIK HRVATSKIH PROTESTANTSKIH IZDANJA I KNJIŽEVNOJEZIČNE KONCEPCIJE 16. STOLJEĆA, Ivana Eterović i Mateo Žagar (ur.), Zagreb, 2021: Hrvatska sveučilišna naklada i Staroslavenski institut, str. 11-23.